

KOMLÓSSY GYÖNGYI

ŐSI BETŰK – MITIKUS TÖRTÉNELEM

A magyarok ősi írása, a rovásírás iránti érdeklődés szinte egykorúnak mondható a magyar történetírással. Magyar elnevezése, a rovás, arra a technikára utal, amivel e négyszögletes jeleket valaha fára, fabotokra vésték fel őseink. Az első monográfiát, egy nyolcvanlapos, latin nyelvű tanulmányt, amely 1718-ban jelent meg Lipcsében, Bél Mátyás írta e témáról. A szerző ekkor épp Pozsonyban élt, az evangélikus iskolát vezette, s a német evangélikusok papja volt. Polihisztor volt, az új, polgárosodó Magyarország előfutára, rendkívül szerteágazó munkásságának leghíresebb eredménye az a vállalkozás, amellyel fel akarta térképezni és meg akarta jelentetni az akkori Magyarország teljes leírását.¹

A *De vetere litteratura Hunno-Scythica* című művének vezérfonala, hogy a magyar – s a vele történetírói hagyomány alapján rokonított hun és szkíta – rovásírás betűi közvetlenül a héber ábécéből származnak. Ezzel egyszersmind azt is bizonyítottak vélte Bél, hogy a magyar nyelv a legszentebb és legősibb héberből származik, s így minden más európai nyelv között ez tarthat igényt a legnagyobb tiszteletre és megbecsülésre.² A magyar nyelvtörténet kutatói egészen Révai Miklósig (1750–1807) terjesztették-tanították a héber–magyar nyelvrokonság nézetét,³ életben tartva egy olyan nyelvtudomány-történeti elvet, amely Európában a 16. században volt irányadó. Ekkor következett be ugyanis két olyan esemény, amely a társadalom és a kultúra, ezen belül természetesen a nyelvtudomány fejlődésére is döntő hatással volt: a földrajzi felfedezések és a reformáció. Az első az addig ismeretlen nyelvekre, a második a Biblia nyelveire irányította a figyelmet. Erősítette ez utóbbi iránti érdeklődést a humanizmus is, amely az újrakezdés, a tiszta forráshoz való visszatérés irányzata volt. Nyelvi „trinitas” és „lingua primigenia” – ez az a két

¹ TARNAI Andor, *Bél Mátyás = BÉL Mátyás, Hungáriából Magyarország felé*, kiad. TARNAI Andor, Bp., Szépirodalmi, 1984, 7–33.

² A magyar nyelvhasználat későbbi szakaszának meghatározó jelenségeihez vö. SZÖRÉNYI László, *Nyelvrokonság, őstörténet és epika a XVIII. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban* = Uő., *Studia Hungarolatina*, Bp., Kortárs, 1999, 73–83; az első nyelv kérdésköréhez pedig KELEMEN János, *A filozófus Dante: Művészet- és nyelvelméleti expedíciók*, Bp., Atlantisz, 2002 (Mesteriskola), különösen 111–122.

³ „Mivel a` Lapp, Finn és Észt nyelvek közelebből atyafiságosak a miénkkel: vagy az azoknak, valamint a miénknek, a zsidó, káldi, sziri és arabs nyelvekkel is távolabb való atyafiságok.” Idézi PÁPAY József, *A magyar nyelvhasználat története*, Bp., 1922 (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve), 22.

fogalom, amely körül a nyelvek harca kicsúcsosodott. Az első a három szent nyelv: a görög, a latin és a héber hármasságát állította párhuzamba a Szentháromsággal, a második a hébert mint a nyelvek elsősülöttét minden egyéb vulgáris nyelv elé és fölé helyezte.⁴

E tanulmányomban Bél Mátyás hun–szkíta rovásírásról írott tanulmányának magyar előzményeit, hazai és külföldi forrásait igyekszem számba venni, arra a kérdésre keresve a választ, hogy mi módon válhatott egy ősi írásrendszer ismerete és ismertetése a magyar tudományban egy nemzet önmeghatározásának részévé az 1700-as évek elején. A kérdés megválaszolása ma épp olyan érdekes, mint 300 évvel ezelőtt volt, hiszen az utóbbi időben egyre-másra látnak napvilágot azok a tudományosság látszatát keltő könyvek, melyek a rovásírás ismertetésének köntösfében azt igyekeznek bizonyítani, hogy e magyar írás volt minden európai írásrendszer alapja, a magyar nyelvből lehet leszármaztatni még az etruszkot is, s hogy Jézus, a pártus herceg valójában magyarul beszélt.

A rovásírással kapcsolatos első feljegyzés a 13. század végén élt Kézai Simon nevéhez kapcsolódik,⁵ majd az ő nyomán a *Képes krónika* ír a következőképpen: „Isti enim Zeculi Hunnorum sunt residui, qui [...] cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.”⁶ A székelyeket tehát egyértelműen a hunok leszármazottainak tekintti, az általuk használt különös írásmód eredetét azonban nem a hun–magyar őstörténetben keresi, hanem úgy véli, hogy azt a velük együtt élő vlachoktól vették át. A szöveg további konkrét utalást nem tartalmaz, így csak feltételezni lehet, hogy nem a szláv egyházi nyelv cirill betűiről, hanem a botokra vésett számrovásról van szó, melyet a gondjaikra bízott állatok számontartására használtak. A humanizmus jelentős magyar tudósai szintén foglalkoztak a témával, így Thuróczi János,⁷ Antonio Bonfini,⁸ Székely István⁹ és Oláh Miklós¹⁰ is. A szűkszavú, *Képes*

⁴ Vö. HEGEDŰS József, *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében*, Bp., Akadémiai, 1966 (Nyelvtudományi Értekezések, 56).

⁵ „21. Remanserant quoque de Hunnis virorum tria millia ex praelio Crimildino erepti per fugae interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunnos, sed Zaculos vocaverunt. Isti etenim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.” Simonis de KEZA *Gesta Hungarorum* = *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. Emericus SZENTPÉTERY, reprint, utószó és bibliográfia SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László, Bp., Nap Kiadó, 1999, 162.

⁶ *Képes krónika* (1358), sajtó alá rendezte MEZEY László, Bp., Helikon, 1964, 83.

⁷ „Et hoc nostro aevo pars nationis ejusdem quaedam, Transylvanis regni posita in oris, characteres quosdam ligno sculpsit, et talis scripturae usu literarum ad instar vivit.” Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, ed. E. GALÁNTAI, J. KRISTÓ, Bp., Akadémiai, 1985, 57.

⁸ „Litteras Scythicas habent, quas non in papyro scribunt, sed brevissimo ligno incidunt, paucis notis multa sensa comprehendunt.” Antonius de BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, I, ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ, Lipcse, Teubner, 1936 (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*), 146 (lib. VII, s. 115).

⁹ „Kik meeg mostis különböznek a töb Magiaroktól, töruiniekkel es irasokal, kic Hunniabeli modra Szekel bötüuel eelnec mind e napiglan.” *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*, Krakkó, 1559 (RMNy 156), facsimile: Bp., Akadémiai, 1960, 142v.

¹⁰ „Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum lingvarum, notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes, quibus ita

krónikából származó információ pedig fokról fokra bővül, alakul. Thuróczi a rovott jeleket már a szkítáktól származtatja: „Hi (i. e. Siculi) nondum Scythicis literis oblii, eisdem non incausti et papyri ministerio sed in baculorum excisionis artificio dicarum ad instar vtuntur.” Mátyás király udvari történetírójának pedig tudomása van arról is, hogy rövidítéseket, ligatúrákat használnak a rovásírásban. Oláh Miklós, esztergomi érsek – 1536-ban írt könyvének tanúsága szerint – annak lehetett szemtanúja, hogy ezeket a rovásokkal teli fabotokat levelezésre, üzenetek küldésére használták. A szintén esztergomi érsek, Verancsics Antal (†1573) pedig már párhuzamot von a héber, egyiptomi, török és magyar–székely rovásírás között.¹¹ Feltűnt neki is, hogy a székelyek kevés írással igen sok mondanivalót tudnak közölni. Ezt a tömörséget nem a betűkapcsolásnak, hanem „némi pontok hozzátételének” tulajdonította. Ma már tudjuk, hogy csupán a szavakat elválasztó egyes, páros és négyes pontozást értette félre. A magyar krónikák és emlékiratok sorát Szamosközy István 1593-ban, Padovában kiadott, *Analecta lapidum* című értekezése zárja. Kovacsóczy Farkas, erdélyi kancellár küldte őt el 1591-ben északi városokba Sombory Sándor, Padovában tanuló diákkal együtt. Ekkor Firenzében, Cosimo nagyherceg nyilvános könyvtárában, a Biblioteca Medicea Laurenziában felfedezett egy nyomtatott könyvet. Leírása szerint „ezen írásmódnak (ti. a szkíta–székely rovásírásnak) egész kötetre menő nagyon régi példája maradt fenn máig Etruria nagyhercegének könyvtárában, Firenzében, valóban csodálatraméltó s egész Európában ismeretlen írásjelekkel... Nemcsak ezek az írásjelek, hanem az egész kódex is annyira magán viseli a nagy régiség minden jegyét, hogy az európaiak már felhagyhatnak a nemrég feltalált ólombetűs könyvnyomtatás dicséretével, minthogy ez a könyv, melyet évszázadokkal ezelőtt, a mai világ szemében ismeretlen betűkkel nyomtattak, kiáltóan hirdeti, hogy ennek a mesterségnek a feltalálói a szkíták voltak.”¹² Maga Szamosközy kiválóan ismerte a rovásírást, amire bizonyíték az a vers, amelyet Rudolf császár ellen ezekkel a karakterekkel írt, mintegy titkosírásként használva a rovást. Így tehát nehéz valószínűsíteni, hogy más karaktereket, mondjuk a kínaiak jeleit keverte volna össze a magyar rovásírással. Az előbb említett, különös, firenzei könyv léteére már csak egyetlen bizonyítékunk van: a padovai Antonius Maginus 1595-ben megjelent *Geographiae Cl. Ptolomei*

incisis apud amicos et vicinos vice nuntii epistolaeque utuntur.” Nicolaus OLAHUS, *Athila*, ed. Colomannus EPERJESSY, Ladislaus JUHÁSZ, Bp., 1938 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), 71.

¹¹ „Pro literis notas quasdam in scipionibus ad formam tesserae quadratis incidunt, lineamque a dextra in sinistram, vt Judaei, Aegypti ac Turcae, ducunt, quarum una seu ad summum duae punctis quibusdam additis plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usos fuisse apud indigenos tritum est.” VERANCICS Antal *Összes munkái*, I, kiad. SZALAY László, WENZEL Gusztáv, Pest, 1857, 145–146.

¹² „Ea enim non vltro citroque, uti Graeca et Hebraica, sed initium a summo faciens horsum se capessit, literis deorum tendentibus, ac tam subtili complexione implicatis, ut paucissimis multa absoluatur sententia.” SZAMOSKÖZY István, *Analecta lapidum*, Padova, 1593 (RMK III, 835), 14; reprint: *Analecta lapidum (1593) – Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum (1598)*, sajtó alá rend. BALÁZS Mihály, MONOK István, Szeged, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez), 37–189.

<i>Alphabetum Hunno-Scythicum</i>					
α	a.	Ј	j.	℥	R.
℥	b.	◊	k.	Λ	s.
Ј	c.	℥	k _{fin} .	~	sz.
℥	cs.	Λ	l.	У	t.
†	d.	○	ly.	℥	ty.
℥	e.	℥	m.	℥	u.
У	é	У	n.	℥	ü.
⊗	f.	У	ny	℥	v.
Λ	g.	У	o.	℥	z.
f	gy.	℥	ö.	Ψ	czs.
℥	h.	У	p.	<i>Tab. II. p. 25.</i> ℥ bd. ℥ be. ℥ bi. ℥ bo.	
†	i.	℥	r.		

Pars II című műve.¹³ Az 1600-as évek közepén Firenzébe utazó Töppelt Lőrinc már hiába kereste a nagyherceg könyvtárában ezt a nyomtatványt¹⁴ – nem találta meg, s azóta se látta senki.

Mit lehetett tehát tudni a rovásírásról a 16. század végén? Azt, hogy a székelyek különös, tömör írásmódja Szkítiából származik, a héberekéhez hasonlóan jobbról bal irányba írják, sőt, hogy ezt az írást már nyomtatták is, sokkal korábban, mint mielőtt Gutenberg feltalálta a nyomdát. Azt azonban senki nem állította, hogy ez az írás a zsidóktól származott volna.

Az 1500-as évek legvégén aztán Telegdi János és Baranyai Decsi János jóvoltából divattá vált a rovásírással való levelezés. Telegdi 1598-ban írta meg *Rudimenta* című művét, amely latin betűkkel magyarázta a rovott jelek jelentését: immár tollal papíron. Mennyő munkálat volt ez: utolsó kísérlet egy olyan jelrendszer megőrzésére, amelyet a magyar hangokra találtak ki, ellentétben a latin betűkkel, melyekből kevesebb volt, mint a magyar hangok száma. A mű azonban nem jelent meg: a nyomtatás költségei a különös karakterek miatt nagyon magasak lettek volna.¹⁵ Az előszót e könyvhöz Baranyai Decsi írta, akinek biztatására Szenci Molnár Albert 1610-ben kiadott magyar nyelvtankönyvének előszavában felhívással fordul a nagyközönséghez: gyűjtsenek rovásírásos emlékeket, mert ő – bár hallott róla – soha nem látott ilyet. Ezzel a Telegdi által elindított mozgalom újabb erőre kapott. E művel pedig – a történetírók után – áttértünk egy másik forráscsoportra, a nyelvtanírókéra. Szenci Molnár egyébként sem a rovásírás, sem – mint köztudott – a héberrel való rokonság kérdésében nem foglalt állást,¹⁶ bár a zsidó nyelvtanírók hatására a declinatióba felvesz egy hetedik esetet is, túllépve ezzel a latin grammatikák konvencióján, s az ige tövének az egyes szám harmadik személyű alakot tekinti, az első helyett.

Geleji Katona István 1645-ben a magyar nyelvet az „Orientális lingvák” közé sorolja, és úgy ítéli meg, hogy az alapszókinccs tekintetében rokon a héberrel, s hogy a „bábeli torony” óta függetlenül fejlődött.¹⁷ A rovásírás ismertetését is a „keleti nyelvekkel” való rokonság bizonyítására használja fel.¹⁸

¹³ „Characteres ipsorum (i. e. Siculorum) cum Abyssinis, Hebraicis, Syrisque affinitatem habent, et a dextra ad sinistram more istorum scribunt. Extat talium Characterum liber in Bibliotheca Ducis Florentini.” P. 162, n. 17.

¹⁴ „...ego vero Florentiis in conclavi publicae Bibliothecae Magni Ducis Hetruriae, sollicito omnes libros versitui, meo tamen desiderio frustratus, discessi.” TÖPPELT Lőrinc, *Origines et occasus Transylvanorum*, Leiden, 1667 (RMK III, 2391), 71.

¹⁵ A kéziratokat és azok egymáshoz való viszonyát SEBESTYÉN Gyula elemezte, s tette közzé a szöveg nagy részét *A magyar rovásírás hiteles emlékei* című művében (Bp., 1915, 91–117).

¹⁶ SZENCI MOLNÁR Albert, *Grammatica Vngarica nova*, Hanau, 1610 (RMNy 995) = *Corpus grammaticorum linguae Hungaricae veterum: A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig* (a továbbiakban: *Corpus grammaticorum*), ed. TOLDY Ferenc, Pest, 1866, 114. „...cum Europaeis nullam cognationem habere hanc nostram [linguam], certum est.”

¹⁷ GELEJI KATONA István, *Magyar Grammatikatska*, Gyulafehérvár, 1645 (RMNy 2103[2]) = *Corpus grammaticorum*, 294.

¹⁸ GELEJI KATONA, i. m., 293. „A magyar nyelv egy az Orientalis Lingvak közül, mely megtetszik mind eből, [...] hogy ő néki tulajdon saját régi bötti vagynak, mellyeknek sem a Sido, sem a Görög, sem pedig a

Komáromi Csipkés György, Geleji Katona után tíz évvel szintén a „bábeli tornyot” említi, s azért hangsúlyozza, hogy az ottani zűrzavarban született a magyar, mert egy nyelvnek sem a dialektusa, Európában rokontalan, más nyelvből le nem származtatható, beszéd- és írásmódja (érti ezen a rovásírást) a keletiekhez hasonlít.¹⁹

Pereszlényi Pál a birtokos személyjelek, valamint a tárgyas igeragozás,²⁰ Tsétsi János a névelőhasználat és az igei személyragok névmási eredete kapcsán állapítja meg a magyar nyelvről, hogy a héberrel áll rokonságban.²¹

Összefoglalva tehát meg kell állapítani, hogy a magyar nyelvtaníró hagyomány több mint másfél évszázadon keresztül nem csupán a magyar nyelv a héberrel való rokonításának gondolatát tartotta fenn, hanem azon a nézeten volt, hogy Bábelben, a nyelvek megszületésekor a magyar nyelv az ősi héberből közvetlenül vált le. Ez tehát azt jelenti, hogy a többitől függetlenül fejlődve eltéréseket éppen azért mutat az indoeurópai népekétől, mert közvetlenebb a kapcsolata minden nyelvek ősével. E hagyományhoz kapcsolódott Bél Mátyás műve megírásakor, aki Pereszlényi nyelvtanának kivételével ismerte az összes, addig megszületett nyelvtankönyvet, amelyeknek megjegyzéseit fel is használta. Fel is kellett használnia, mert amint láttuk, a történetírók a nyelvtani munkák szerzőivel ellentétben nem mondták ki, hogy rokonság lenne a zsidó írásjelek és a székely rovás között.

A *De vetere litteratura Hunno-Scythica* közvetlen magyar előzményeként Otrokocsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae* című, 1693-ban megjelent, kétrészes művét²² kell számon tartanunk. A református vallása miatt gályarabságot szenvedett, majd később katolizált szerző, nyugat-európai útjai során ismerte meg az ott kibontakozó – és a pietista, irénista mozgalmakkal szoros kapcsolatban álló – németalföldi és németországi honismereti irodalmat. Könyvét 1691-ben kezdte el írni, Oxfordból Franekerbe visszatérve, az ottani egyetem híres tudósai, Wan der Waegen, Campus Vitringa, Jacob Perizon és Jacob Thenfeld biztatására és támogatásával. Művében be akarta mutatni Európa számára Magyarországot és a magyarok eredetét, keleti rokonságunkat és közvetlen leszármazásunkat a zsidóságtól. A magyarság eredete után nyomozva említést tett a rovásírásról, a magyar nyelvtudomány történetébe újat azonban nagyarányú szóhasonlításával hozott, etimológizálási módszerével²³ bizonyítani tudta Kis-Ázsiáról, Attikáról, Aetoliáról, a

Deák bötükkel semmi hasonlatosságok nincsen [...] s mind végezetre eből, hogy az önnön bötüivel jobbtól, mint egyéb Napkeleti nyelvek, balra irattatik.”

¹⁹ KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Hungaria Illustrata*, Utrecht, 1655 (RMNy 2618) = *Corpus grammaticorum*, 341. „Lingua Hungarica, nulli linguarum sub caelo tam est similis, ac Hebraicae; quam imitantur Syriaca, Chaldaica et Arabica, quamvis longius.”

²⁰ PERESZLÉNYI Pál, *Grammatica Linguae Vngaricae*, Nagyszombat, 1682 (RMK II, 1511) = *Corpus grammaticorum*, 405.

²¹ TSÉTSI János, *Observationes Orthographico-Grammaticae*, Lőcse, 1708 (RMK II, 2334) = *Corpus grammaticorum*, 679.

²² Franeker, RMK III, 3797.

²³ Az etimológia alkalmazásának elvi hátterét az elsők között így fogalmazta meg Estienne GVICHART 1618-ban, Párizsban megjelent könyvének, a *L'Harmonie etimologique des langves*-nak előszavában: „Quant à la deriuaison des mots par addition, subtraction, transposition, et inuersion des lettres: Il est certain que cela se

Kaukázusról és Szkítiáról, hogy magyarok laktak ott. Héber gyökerekre visszavezetve a szó eredeti értelmében magyarázza, azaz magyarrá teszi például a Meotis, a Pannonia, a Dacia, a Kaukázus és az Ararát nevét.²⁴ A magyarok kalandozásainak eredményeként került el például az angolba Otrókoci Főris szerint a magyar *lézengő* – *lazy* szó, a franciába az *ügy* – *oui*, a latinba pedig az *anyós* – *anus* szó.²⁵ S hogy mi volt módszere, arra álljon itt egy példa: „Atzél, Chalybs, ab Hebr[aica] Atzal, seposuit, selegit, reservavit. [...] Hinc Hebr[aica] Atzilim, h[oc] e[st] Selecti, Optimates, Magnates. Originis ratio per se clara est; eo quod Chalybs est praecipua selectissima, solidissima et fortissima species ferri. Hinc puto, de homine forti et compacti corporis dici quandoque apud nos: Erős mint az atzél: h[oc] e[st] fortis sicut chalybs.”²⁶

A jobbról balra haladó magyar rovásírás adta lehetőséget azonban a keleti nyelvekkel való rokonság igazolására nem használta ki, bár a könyvében közzétett öt betű tanúsítja, hogy látott már ilyen jeleket, azonban ősi magyar voltukat elutasította.²⁷ Műve egyébként oly nagy hírre tett szert, hogy azt a kor egyik legnagyobb tudósa, maga Leibniz is ismerte.

Bél Mátyás számára tehát a magyar források alapján elegendő érv állt rendelkezésre ahhoz, hogy a székely rovásírás, valamint a magyar nyelv jellegzetes vonásai miatt, melyek teljesen idegenek voltak a többi európai nyelvtől, levonja a következtetést: a magyar a nyelvek bábeli születésekor közvetlenül az őshéberből vált le, s annak jellegzetességeit őrzi mind a mai napig. Bizonyítani kívánta azonban azt is, hogy magának az írásnak a feltalálója a magyarok ősei között található, emelni akarva ezzel is a magyar nyelv, egyszersmind hazánk tiszteletét Európában. Ezt az elképzelését a hasonló témakörű, Nyugat-Európában megjelent könyvek érvrendszerével támasztotta alá, mintegy „saját fegyverét” használva a „legyőzendő ellenfél” ellen. Tekintsük hát át röviden, mely szerzőket és mely műveket tartott fontosnak idézni Bél.

Ő maga csak egyetlen teljes rovásírást ismert, amelyet Kaposi Sámuel (1660–1713) gyulafehérvári református tanár küldött meg neki, s amely eredetét tekintve visszavezethető az előzőekben említett Telegdi-féle *Rudimentára*. Ezt illesztette be abba a táblázatba, amelyet Valentin Ernst Löscher *De causis linguae Hebraicae* című, 1706-ban megjelent művéből vett át²⁸ Bél azzal a különbséggel, hogy az egyiptomi, kopt, görög, latin, markomann, gót és runa ábécéket kihagyva a táblázatból a magyar rovásírás jeleit

peut et doit, ainsi faire, si on veut trouuer les etymologies. Ce qui n'est point difficile à croire, si nous considérons que les Hebreux escriuent de la droite à la senestre, et les Grecs et autres, de la senestre à la droite. Tous les doctes aussi reconnoissent telles deriuaisons estre necessaires, et la verité des etymologies en est la preuue trescertaine.”

²⁴ OTROKOCSI, *i. m.*, II, 138–141, 5–13, 15–18, 192–201 és 211–215.

²⁵ *Uo.*, Praefatio, XVIII–XX.

²⁶ *Uo.*, II, 41.

²⁷ „Habeo apud me characteres quosdam a dextra ad sinistram procedentes, cum titulo Alphabetum antiquorum Hunnorum; [...] verum cum mihi ipsi etiam illi characteres valde adhuc suspecti sint; praesertim ex eo quod vocales (quas septem habeamus) mixtim ibi inter consonantes recensentur, ad instar Europaeorum.” *Uo.*, 320.

²⁸ Valentin Ernst LÖSCHER, *De causis linguae Hebraicae libri III*, Frankfurt–Lipce, 1706, 224.

tette a helyére. Maga Löscher művében egyesével elemezte végig a héber betűket, s az ősi germán, gót és runa jelekkel vetette azokat össze, rámutatott a hasonlóságra, sőt, az egyezésre. A bizonyításhoz – ha az egyes hangok jelei nem egyeztek kellőképp – arra is szüksége volt, hogy magyarázatot találjon arra: miért változott meg idővel maga a héber karakter.²⁹

E nyelvészeti munkán kívül, több tucat őstörténettel foglalkozó szerző és mű szerepel Bél Mátyás könyvében, bár kimutathatóan azt a máig élő hagyományt alkalmazta, melynek alapján egyes források számos más forrását sajátjaként jelölte meg. Így például a könyvének első fejezetében szereplő idézetek szinte kivétel nélkül Thomas Bang (1600–1661), koppenhágai orientalista *Caelum orientis et prisci mundi* című, 1657-ben megjelent művéből származnak.

Bél pontosan ismerte azonban azokat a 17. században keletkezett őstörténeti műveket, amelyek az egyes népek eredetét mind a szkítákig vezették vissza. A hely szűkössége sajnos nem engedi meg, hogy ezeket részletesen ismertethessem. Itt csupán azt szeretném megemlíteni, hogy a szerző által ismert, a dán, a svéd, a skót, az ír, a német és a francia őstörténettel foglalkozó, a szkíta eredetet hangsúlyozó tanulmányok sorát Joannes Becanus Goropius (Van Gorp, 1518–1572) flamand orvos és nyelvész nyitotta meg.³⁰ Őt követte Philip Cluver (1580–1623) történeti és földrajzi író, aki a németek eredetéről a következőket írta: „De Germanis quoque nostris testimonium modo cognovimus ex Strabone, qui quosdam septentrionalium Celtoscythas ait adpellatos. sub quo vocabulo haud dubie Germani, ac Galli, Hispanique et Britannique intelligebantur.”³¹ Justus Georg Schottel (1612–1676),³² Daniel Georg Morhof (1639–1691),³³ Johann Bödicker (1641–1695)³⁴ és Bél Mátyás kortársa, Johann August Egenolf (1683–1729) is ezen a

²⁹ „Antiquissimae et rudiores, ut ita loquar, literae Ebraeae, quae laterculo sexto repraesentantur, sequentibus rationibus constat. Aleph, si Kircheri Lib. de turri Babel p. 157. credimus, unica olim et erecta linea constitit, I latino simile; verum attentius rem consideranti, videtur lineae isti stanti alia, sed exigua, superius adjecta fuisse, ut figura prior ostendit, cum qua egregie conveniunt figura hujus literae Germanica vetus, Gothica et Runica, nec abludit Rabbinnica, nisi quod ad alterum latus lineolam annectat inflectatque.” LÖSCHER, *i. m.*, 225.

³⁰ „De qua rursus intelligas non aliud quondam Galatarum, quam Germanorum viuendi genus et institutum fuisse, ut nimirum nemo agrum certum haberet, sed eo contentus esset quem magistratus et principes in annos singulos concessissent. Hinc altius quoque ad primos gentis ortus gradatim fieri poterit progressus, in Scythiam nos paulatim deducturus, atque inde ad Volgam, mox superius ad Daicem hinc ad Iaxartem, quem Alexandro milites falso Tanaim crediderunt: quo ubi perventum fuerit, Indoscythica proxima sunt, et Margiana, primae hominum post diluvium sedes. quem totum terrarum tractum utrimque secundum maris Caspii litora ad Tanaim usque et inde ad Gades lapeto fuisse a patre assignatum, non semel dixi. Quocirca Galli hanc portionem primo suo parenti non tam assignatam quam consecratam fuisse ostendere volentes, sese Galatas nominarunt, quasi terrarum quas Galli permissu haberent, coloni.” Joannes Becanus VAN GORP, *Opera*, Antverpen, 1580, 35.

³¹ Philippus CLUVERIUS, *Germaniae Antiquae libri tres*, Leiden, 1631, 17.

³² Justus Georg SCHOTTEL, *Teutsche Sprach-Kunst*, Braunschweig, 1641.

³³ Daniel Georg MORHOF, *Polyhistor*, Lübeck, 1688.

³⁴ Johann BÖDIKER, *Grundsätze der teutschen Sprache*, Berlin, 1690.

véleményen volt 1716-ban, Lipcsében megjelent könyve³⁵ tanúsága szerint, s a sort hosszasan lehetne folytatni francia példákkal is.³⁶

Az őstörténettel foglalkozó szerzők közül azonban, akiknek művét Bél forrásként használta, a már említett dán Thomas Bangon kívül négy név emelkedik ki: Ole Worm (1588–1654) szintén dán, Olof Verelius (1616–1682) és Olof Rudbeck (1630–1702) svéd, valamint Roderick O’Flaherty³⁷ (1629–1718) ír történetírók. Miért lehetséges, hogy épp az ő műveikben talált megfelelő érvanyagot Bél saját elképzeléseinek bizonyítására? Feltételezhetően azért, mert Észak-Európában – Magyarországhoz hasonlóan –

³⁵ Johann August EGENOLFFS *Historie der Teutschen Sprache*, Leipzig, 1716, 105–106, 116–117. „Von den Teutschen und ihren verwandten Völckern ist aus dem VII Buche des Strabo, und V des Diodorus die sache ausgemacht, allwo besagter ersterer scribe auch die Völcker, so an dem Ober-Theil des Adriatischen Meeres gewohnet, Celten, und gedachtes Meer das Celtische heisset. Der offterwehnte Pezeron erweist, daß alle Europäer, ohne die Griechen und Römer, Celten genennet worden, mit vielen Gründen, und setzt zuletzt diese Worte: Man hat bey den alten Griechen die Teutschen niemals anders zu nennen gequst als Scythen oder Hyperberier, und den folgenden Zeiten hat man sie insgemein, und überhaupt Celten oder Celto-Scythen geheissen, welcher Name ihnen bey den Griechischen Scribenten verblieben, bis daß Iulius Cäsar durch seine Unternehmung diese Völcker bekant gemacht; welches alles auch der Hr. Cluver (Germ. Ant. I. I. p. 23. u. f.) gar weitläufftig beweiset; Daß unter dem Namen der Celten alle Europäer insgemein, sonderlich aber die Teutschen und Franzosen Verstanden werden, ist gar kein Zweiffel sagt Harsdörffer (Phil. Germ. p. 24.). So bleibet nun diese gewitz, und ist zu mercken, daß es einerley sey, wenn wir die Nachkommen Japhets mit ihrem allgemeinen Namen entweder Europäer, Gomerer Comberer, Scythen, oder Celten nennen werden. Nachdem aber, wie hernach wird gezeigt werden, einigen von des Japhets Nachkommen sich den Namen der Scythen allein zugelegt, und ihren Brüdern, so mehr gegen den Abend geohnet, alleine den Namen der Celten zugeeignet, vielleicht, weil sie nach den kalten Ländern gezogen, da im Gegentheil die eigentlich so genannten Scythen anfänglich in Asien verblieben, nach der Hand aber, ihre Colonien ebenfalls in Europa Geschicht, haben sie über besagten ihren allgemeinen auch unterschiedene Namen angenommen, von welchen nachgelesen werden kan, was Herodotus (in dem Anfange seines IV. Buchs) dieß falls weitläufftig angemereket.“ Majd később: „Wir haben im 8 cap. angeführet, daß man die essten Europäer alle überhaupt Scythen geheissen. Ja es haben einige der Kinder Japhet das besagte Land, sonderliem um den Nordlichen Theil des schwartzen Meeres herum, unter dem Namen der Scythen allezeit behauptet, und behaupten es noch unter dem Namen der Tartarn, von deren Sprache qir im 4ten Theile zeigen werden, daß sie eine nicht unähnliche Schwester unserer Mutter-Sprache sein. So natürlich ist es im Gegentheil, daß in diesen Gegenden die Scythische Sprache von Japhets Zeiten her im Gebrauch gewesen.“

³⁶ A franciák eredetének Szkítiáig való visszavezetéséről szóló tanulmányok sorát Claude SAUMAISE nyitotta meg 1643-ban, Leidenben megjelent *De hellenistica commentarius* című művével. „Nulla est fere gens Europae, nec Asiae, quin a Septentrione promanuerit. inde progenies profectae populorum, quibus Europae Asiaeque partes pleraeque consitae fuerunt. Scythia igitur, quae ad Septentrionem omnes fere gentes euomuit, cum linguis suis, quae Europam et Asiam inundarunt. Vt autem vastissima Scytharum regio fuit et late porrecta ad orientem et occidentem versus meridiem, eructando varias, hinc in Europa, inde in Asia produxit gentes.” – „L’origine françoise de celui qui parvint vraiment à fonder de manière philologique, même si c’est encore sur une base très réduite, le principe de la thèse scythique telle que l’avait élaborée une tradition remontant à l’antiquité. Ce pionnier fut en effet le Bourguignon Claude Saumaise (né à Semur-en-Auxois en 1588), qui voua une majeure partie de sa vie scientifique à la protestante université de Leyde, ville où il publia en 1643 un *De hellenistica commentarius*.” Daniel DROIXHE, *L’idée Scythique et la France = La Linguistique et l’Appel de l’histoire (1600–1800): Rationalisme et révolutions positivistes*, Genève–Paris, 1978, 123–124.

³⁷ „Simulque vetera nostra monumenta, non obstante Scotiae Aegyptiacae fabula, disertis verbis ingenuè fidentur à Scythia, ad quos gentis origo concordis scriptorum calamo refertur.” Roderick O’FLAHERTY, *Ogygia*, London, 1685, 350.

Nyugat-Európához képest később, és ugyanazzal a céllal indult meg az ősiségek, így a runa írás feldolgozása, nevezetesen egyenrangúságuk bizonyítására. Közülük a leghíresebb-hírhedtebbé Rudbeck vált *Atlantica sive Manheim* című könyvével,³⁸ ebben ugyanis a svédek, azaz az északi germánokat teszi meg egész Európa ősvé: úgy vélte, hogy a bábli torony építése után Jáfet vezetésével, akit Atlással azonosított, népe Svédországban telepedett le, így ezzel az azonosítással nemcsak a trójaiak hazájává tette orszagát, hanem Atlantiszá is, a boldogok szigetévé.³⁹

Az ősi hun–szkita írásról szóló könyv egyik leglényegesebb része az a fejezet, amelyhez Bél Mátyás Rudbeck és O’Flaherty műveit használta fel, s amely a Fenisius szó magyarázatáról szól. A név eredeti előfordulása egyébként Pliniusnál olvasható egy bizonyos északi nép jelölésére. Mind a svéd, mind az ír történettudós azonban ezt a nevet Fenisiusnak a nevéből eredezteti. Az előbbi a gót nyelvet hívva segítségül a „Fan”, úr és az „Aes”, Isten jelentésű szavak összeolvadásával „Úristennek” magyarázza, az utóbbi egy ír dialektust említve, melyben a törvények és a jogászok nyelvét „berula feni”-nek hívták. Bél, ismertetve szómagyarázatukat, azoknál egy sokkal jobb és egyszerűbb megoldást kínál: „atque demum celebrem hunc Scythiae Litteraturae inuentorem, Scythis illis vindicauro, quorum longo post temporis interuallo, Hunni posterius exstiterunt – írja. – Est itaque nomen Fenes, seu Fenis pure Hungaricum, quod ad primam vocis pronunciationem, rudissimus quisque Hungarorum, nihil monitus, facillime obseruabit; idemque significat, quod lucidus, clarus, illustris, serenus.”⁴⁰ S hogy ki volt ez a Fenisius, akit mindenki saját ősenek akart tudni? Nem más, mint Jáfet dédunokája, a szkita írás feltalálója, akinek a nevét Bél Mátyás a korában elfogadott módszerekkel magyarul értelmezte,⁴¹ bizonyította magyar voltát, s ezzel megtette a legfontosabb lépést annak irányába, hogy igazolja: a magyarok ugyanolyan, sőt még nagyobb joggal szállhatnak harcba Európában a nyelvek, s ezzel egyenértékű módon a kultúrák elsőségéért folytatott harcban, mint akár a franciák vagy a németek, a dánok vagy az írek.

E sokszínű, sokfajta forrás felhasználása révén vált tehát lehetővé a magyar tudósnak, hogy a székely rovásírás betűinek alakja, egy firenzei, nyomtatott könyvről való híradás, a magyar nyelvten indoeurópai módszerekkel magyarázhatatlan jelenségei és az európai őstörténettel foglalkozó irodalom a héber–magyar nyelvrokonság bizonyítékáivá váljanak.

Végezetül, ha arra keressük a választ, hogy hol tartott a mai értelemben vett tudományos nyelvtörténet kutatása ugyanekkor, tehát a 17. és 18. század fordulóján, akkor legyen elég egyetlen példát hozni válaszul: Leibniz ekkor már – tudományos elvek alapján – gyűjtötte és gyűjtette a különböző népek alapszókincséhez tartozó szavakat, s tudta azt is, hogy a magyar nyelv a finn, a szamojéd és a lapp rokona.

³⁸ *Atlantica sive Manheim*, Uppsala, 1679.

³⁹ Arno BORST, *Der Turmbau von Babel*, I–IV, Stuttgart, 1957–1963, 1339.

⁴⁰ BÉL, *De vetere*, 20.

⁴¹ „The seventeenth century did not use etymology to seek and perhaps gain information but rather to support – and as they thought prove – preconceived beliefs. As one seventeenth-century authority put it, in etymology it is entirely legitimate to add, subtract, transpose and invert letters.” Hans AARSLEFF, *The Study and Use of Etymology in Leibniz = Studia Leibnitiana Supplementa*, III, Wiesbaden, 1969, 183.